

З пам'яті літ

Зінаїда Тарахан-Береза

УДК 821.161.2.09:094.2

ПОВЕРНЕНІ ШЕВЧЕНКІВСЬКІ РАРИТЕТИ

Стаття відомого шевченкознавця присвячена унікальному виданню "Повернені шевченківські раритети", яке вміщує репродукції з оригінальних гравюр, рукописів, світлин, листів та інших утрачених, але повернутих матеріалів вітчизняної шевченкіани. Особливу увагу приділено малюнкам Григорія Честахівського, створеним під час перевезення та поховання Т. Шевченка в Каневі.

Стаття ілюстрована фотоматеріалами із зазначеного видання.

Ключові слова: шевченкіана, раритети, музей, ескізи, малюнки.

Zynayida Tarakhan-Bereza. Taras Shevchenko: Lost and returned rarities

The paper dwells on a unique edition "Taras Shevchenko: Lost and Returned Rarities" which contains photographic reproductions of original engravings, manuscripts, photographs, letters and other lost and found objects of Shevchenko's heritage. Special attention is given to Hryhoriy Chestakhivsky's drawings which were made during transportation and burial of Shevchenko's coffin in Kaniv.

The publication is illustrated with photo materials from the above-mentioned edition.

Key words: Shevchenko's heritage, rarities, museum, sketches, drawings.

2010 року напередодні 150-річчя з часу смерті Тараса Шевченка та перепоховання його праху в Україні Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України та Українська вільна академія наук у Сполучених Штатах Америки (Нью-Йорк) за підтримки американського посольського фонду зі збереження культурної спадщини у Видавничому домі "Андрій" (Дніпродзержинськ) видали унікальну книжку "Повернені шевченківські раритети", ініційовану знаним в Україні та за її межами подвижником нашої культури Сергієм Гальченком. Щоби кожен зрозумів, чому видання отримало саме таку назву, доведеться хоч коротко торкнутися передісторії питання.

Річ у тому, що в роки Другої світової війни не вдалося вивезти всі скарби першого в Києві Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка, організованого 1928 року на так званому Козиному болоті (Хрещатицький завулок, нині провулок Шевченка, 8-а). Згідно з поданим у згаданій книжці "Списком експонатів будинку-музею Т. Г. Шевченка у Києві, які евакуюються до міста Харкова", складеного зав. фондами установи П.М. Дворніковим 23/VII.1941 р., звідси через Центральний музей Т. Г. Шевченка в Києві до Харкова (звідти на Схід, до Новосибірська) було вивезено 30 найцінніших експонатів, серед яких чотири "Кобзарі" з автографами поета, кілька оригіналів робіт Шевченка-художника, його малярське та гравірувальне приладдя, готвальня, інші меморіальні речі (каламар, баклажка, полотняна сорочка, літній парусиновий костюм, китайка з домовини Шевченка), малюнок Григорія Честахівського "Вигляд могили Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі" (1861, олівець) тощо [див.: 4, 10].

Решта матеріалів, зібраних хранителями музею протягом тринадцяти років його існування, лишилися в окупованому німцями Києві. Порятували цей меморіальний

Андрій Терещенко

будинку у 1941 році під час бомбардування Києва та пожежі, яка наближалася до будівлі, тодішні працівники музею – Андрій Терещенко, його дружина Любина та троє інших, імена котрих лишилися для нас невідомими. Не менші випробування випали їм і 1943 року, адже постало питання збереження фондового зібрання в час того жакливого Апокаліпсису, коли німці тікали з Києва й музей будь-якої миті міг бути пограбованим або знищеним під час бомбардування. Тому хранителі будинку-музею вирішили спакувати експонати в ящики та скрині й за першої нагоди евакуювати їх у безпечніше місце: до Наукового товариства імені Шевченка у Львові або ж до шевченківського відділу Музею визвольної боротьби України у Празі. Та директору музею А. Терещенку не вдалося дістати в української адміністрації транспорт до Львова чи

Праги. Представник німецької влади професор Мансфельд також відмовив йому в перевезенні музейного зібрання. Однак наступного дня, 8 жовтня 1943 року, за відсутності музейних працівників робоча група з евакуації під керівництвом того-таки Мансфельда зламала замки у дверях музею й самовільно забрала три скрині та вісім ящиків, відправивши їх на Захід. Як вдалося встановити Терещенку, музейні речі потрапили до Познані, де були розміщені в будинку університету, в який, за повідомленням Л. Рудавського, влучила бомба, унаслідок чого музейна шевченкіана була знищена [див.: 5, 6]. Серед втрачених раритетів – гіпсові погруддя Шевченка, Куліша, Лисенка, виконані скульптором Ф. Балавенським, погруддя Шевченка роботи Ф. Каменського (1862 р.), порцеляновий посуд Межигірської фабрики, велика скриня з повним комплектом журналу “Киевская Старина” (1882–1906), дві скрині з газетами, часописами, афішами, програмами до 1919 року із шевченківськими матеріалами тощо [5, 6]. А. Терещенко не міг змиритися з думкою про те, що все це загинуло, тому продовжував пошуки скринь та ящиків з експонатами музею. На щастя, найцінніші шевченківські раритети він зберігав у валізі, яку завжди тримав при собі. Для її порятунку він шукав надійне місце в Європі, а потім у США. І ніхто не здогадувався, який скарб оберігає цей скромний чоловік зі своєю дружиною. До останніх днів життя вони так і не відкрили нікому своєї таємниці. Лише після смерті А. Терещенка (1977 р.) та його дружини (1991 р.) на цій валізі було виявлено напис: “Матеріали (?) у цій валізі належали Анд. і Люб. Терещенкам. Відкрити її має право д-р Василь Омельченко згідно з заповітом власників”.

В.О. 7/ 29/ 97

Таким чином, подружжя Терещенків заповіли після їхньої смерті опікуватися валізою Василеві Омельченку (1923–2001) – віце-президентові Академії та тодішньому директору Архіву-музею й бібліотеки УВАН у США. Проте В. Омельченко чомусь також нікому не відкрив таємниці скарбу, що його як зіницю ока берегло подружжя Терещенків. Лише після смерті В. Омельченка в січні 2001 року працівники Архіву-музею й бібліотеки УВАН у США Оксана Міяковська-Радиш і Тамара Скрипка відкрили валізу. Те, що вони в ній побачили, перевершило всі їхні сподівання: це були окремі рукописи поета, деякі його мистецькі твори, прижиттєві видання “Кобзаря”, рукописні збірники, меморіальні речі, зарисовки Честехівського, унікальні листівки та світлини.

Т. Скрипка, працюючи над описом цього зібрання та готуючи його для майбутньої передачі в Україну, виявила, що не все у валізі належало Літературно-меморіальному будинку-музею Тараса Шевченка в Києві. Деякі

реліквії в окупованому місті Терещенко за власні кошти придбав у людей, котрі, зморені голодом, змушені були продавати їх у часи воєнного лихоліття.

Та найважливішим було те, що всі ці цінності, дивом урятовані Андрієм та Любиною Терещенками під час Другої світової війни, Українська вільна академія наук у США вирішила повернути в незалежну Україну. Президент УВАН у США Олекса Біланюк вів переговори з директором Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Миколою Жулинським про передачу цих виняткових матеріалів до Відділу рукописних фондів і текстології Інституту. А 24 жовтня 2005 року на спеціальному засіданні Управи УВАН її члени О. Біланюк, А. Гумецька, В. Карпинич, М. Міщенко, А. Процик та Є. Федоренко “благословили їх на повернення в Україну” [1, 2]. Передача УВАН у США 152 врятованих шевченківських раритетів в Україну відбулася 14 грудня 2006 року в Генеральному консульстві України в Нью-Йорку. А 20 грудня 2006 року, тобто через 63 роки мандрування світом, вони благополучно повернулися на батьківщину Т. Шевченка, і 5 березня 2007 року їх уже можна було побачити на виставці “Шевченківські раритети” в Національному музеї літератури України в Києві та в Літературно-меморіальному будинку-музеї Тараса Шевченка. Повернення шевченківських раритетів в Україну напередодні 150-ліття з дня смерті поета і 200-ліття його народження стало знаковою подією на батьківщині геніального митця. Український народ довічно буде вдячний Українській вільній академії наук у Нью-Йорку за цей воістину високопатріотичний та гуманістичний учинок.

Сьогодні повернуту в рідний край шевченкіану можуть побачити не лише окремі науковці, а й уся українська громада. Задля цього і з’явилася книжка “Повернені шевченківські раритети”. Це ошатно оформлене документальне видання складається з 12 розділів, які демонструють нам ці скарби:

I. Тарас. (Сюди ввійшли прижиттєві світлини поета та інші його зображення).

II. Раритети. (Автографи поетичних творів Т. Шевченка – “До Основ’яненка” та “Іван Підкова”, а також автограф листа поета до Платона Симиренка від 26 листопада 1859 року; Шевченкові офорти “Вірсавія” та “Приятелі”; перше видання “Кобзаря” 1840 р.; рукописна збірка 1861 р. зі статтею-передмовою до неї П. Куліша та рукописна збірка 1862 р.).

III. Рідні. Друзі, Послідовники. Дослідники. (У цьому розділі зафіксовано їхні світлини).

IV. Шевченківський Київ. (Літографії Києва XIX ст.).

V. Простір. (Тут подано світлини рідних сіл поета – Моренець та Керелівки (згодом Кирилівка, тепер – Шевченкове), а також зроблені на Михайловій горі в селі Прохорівка та в інших шевченківських місцях, зокрема на Чернігівщині, у селах Мойсівка, Мар’їнське, Березова Рудка та ін.).

VI. Меморії. (Записи про смерть Шевченка, зроблені Честахівським і священником Катериненської академічної церкви, а також роботи художників М. Микешина, М. Дмитрієва та О. Сластіона, що зображають Шевченка в домовині).

VII. Козак Грицько Честахівський. (Крім світлин зі студентських років цього вірного приятеля Т. Шевченка, є тут деякі і з часу перебування його в Качанівці; подано також зроблений Честахівським “Опис малюнків Т. Шевченка”, які лишилися після поетової смерті в його академічному помешканні, а також “Спогади поета”, записані Честахівським із вуст самого Шевченка).

VIII. Канівська святиня. (Фотографії Тарасової світлиці та пам’ятників, які в різні часи були на могилі Шевченка).

IX. Перший музей Шевченка. (Цей розділ розкриває історію народження першого в Києві будиночка-музею, донесену до нащадків учнем В. Кричевського Ф. Титаренком у його “Довідці про будинок музею Т. Г. Шевченка в Києві”,

ілюстрованій власними малюнками й технічними кресленнями будинку. Також подано фото меморіальних речей та інших експонатів київського будинку-музею Тараса Шевченка).

X. Дослідник і рятівник шевченкіани. (У цьому розділі змальовано образ подвижника української культури ХХ ст. А. Терещенка, якому доля судила у вирі війни врятувати дороги для нашого народу реліквії. Читачі мають змогу пересвідчитися в скрупульозності його праці над вивченням пам'яток історії та культури українського народу, зокрема, побачити зроблені ним малюнки сволоків дякової хати, зведеної ще 1782 року в Керелівці, де навчався і працював юний Т. Шевченко (папір, олівець, туш)).

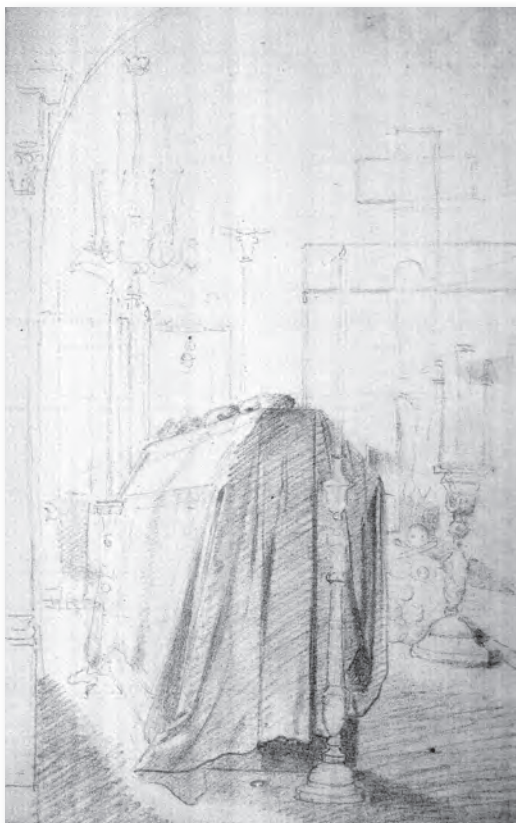
XI. Скульптурна шевченкіана. (Скульптурні портрети поета, створені Балавенським, Беклемішевим, а також фото виставки конкурсних робіт-проектів пам'ятника Т. Шевченку 30-х років ХХ ст.).

XII. Любов і нелюбов до поета. (Тут розміщено, з одного боку, документи про переслідування й заборону творів Т. Шевченка та вшанування його пам'яті в Російській імперії, а з другого – про любов до нього найкращих представників українського народу, зокрема Володимира Симиренка й білоруського поета Янки Купали, котрий, незважаючи на заборону Шевченкового слова, присвятив йому вірш “Пам'яті Шевченка”, автограф якого поданий у цьому останньому розділі книжки).

Познайомившись зі змістом цього видання, кожен з вас, дорогі співвітчизники, зможе сам оцінити значення врятованих подружжям Терещенків шевченківських раритетів – рукописів, мистецьких оригіналів тощо. Серед поданих тут матеріалів найбільше тих, що пов'язані з ім'ям художника Г. Честахівського – вірного приятеля Тараса Григоровича та виконавця його заповіту. На особливу увагу заслуговують його олівцеві малюнки та начерки, виконані під час перевезення праху Т. Шевченка в Україну 1861 року. Однак до сьогодні були відомі лише п'ять таких малюнків Г. Честахівського. Один із них – “Могила Тараса Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі” – зберігається в Літературно-меморіальному будинку-музеї Тараса Шевченка, решта чотири – у Національному музеї Тараса Шевченка в Києві:

1. Домовина Тараса Шевченка в церкві.
2. Домовина Тараса Шевченка в дорозі.
3. Селянин біля домовини Тараса Шевченка.
4. Домовина Тараса Шевченка на пароплаві “Кременчук” дорогою до Канева.

Часопис “Малярство і скульптура” (1938 р., ч. 3, березень) доніс до нас відомості ще про один малюнок Честахівського “Зустріч Шевченкової

*Г. Честахівський. Перепоховання
Т. Шевченка. Домовина в церкві
[Травень 1861]*

домовини у м. Каневі 8 травня 1861 року”. Цей та інші твори художника, за свідченням відомого архівіста, літературознавця й музезознавця Володимира Міяковського, у 30-х роках перебували в Літературно-меморіальному будинку-музеї Тараса Шевченка в Києві. Востаннє він бачив їх на початку 40-х років [2, 193]. В. Міяковський вважав, що ці малюнки були вивезені з України. Однак до кінця життя він так і не довідався, що вони були поряд із ним, в Андрія та Любини Терещенків, які не відважилися сказати про це навіть йому, славетному архівістові та видатному українському вченому, котрого знали ще з Києва. Дуже жаль, що Міяковський, який так уболівав за ці історичні малюнки Честахівського, пішов із життя, не знаючи, що всі ці малюнки збереглися й повернулися в Україну. Першою до цих малюнків торкнулася донька подвижника – Оксана Міяковська-Радиш разом із Т. Скрипкою. Майже всі ці малюнки Честахівського опубліковані у книжці “Повернені шевченківські раритети”.

Та слід сказати, що ці малюнки зникли з горизонту ще в ХІХ ст. Їх не було у славнозвісній колекції Василя Тарновського, тому вони й не потрапили до “Каталога музею українских древностей В. В. Тарновского” (Т. II, Чернігів, 1900), складеного Борисом Грінченком. У Музеї В. Тарновського зберігався зовсім інший альбом із малюнками Г. Честахівського на 73 напівлистах, серед яких під час праці над “Святиною” мені вдалося атрибутувати низку робіт цього художника, виконаних ним уже після поховання Т. Шевченка на Чернечій горі в Каневі. Зберігалася в музеї Тарновського й папка із тридцятьма окремими малюнками олівцем та фарбами, в якій також не було малюнків Честахівського, присвячених перепохованню Т. Шевченка. Лише завдяки повернутим в Україну малюнкам із цієї серії вдалося встановити, що тільки на початку ХХ ст. ці малюнки потрапили до рук директора Київського міського художньо-промислового й наукового музею академіка Миколи Біляшівського, про що свідчить зроблений ним напис олівцем угорі на обкладинці, в якій зберігалися ці ескізи та начерки Честахівського: “43 листа. З них 4 чистих, в тій лічбі 27 з рисунками”.

Постало питання, звідки ж ці малюнки з’явилися в Біляшівського, а отже, і в музеї, який він створив і в якому був шевченківський відділ. На це міг дати відповідь лише заголовний напис на обкладинці з малюнками Честахівського: “Рисунки и записи Г. Н. Честаховскаго, провожавшаго тело Шевченко с Петербурга до Киева и Канева, относящияся до перевозки и погребения Шевченко”. Як вдалося встановити, цей напис зроблено не рукою ані Честахівського, ані Біляшівського. Зробити його могла лише людина, яка зберігала ці малюнки. Однак, крім напису, не було жодних інших свідчень про невідомого нам шанувальника Шевченка. Ім’я автора цього напису розкрили досвідчені науковці, котрі все своє життя присвятили архівній справі України, – Сергій Гальченко й Тетяна Третяченко. Зробили вони це, порівнявши почерк автора напису з рукописами відомого українського історика й архівіста Івана Каманіна, над якими вони працювали. Очевидно, ці малюнки були в колекції І. Каманіна, від якого потрапили до Музею, де директором був М. Біляшівський. Це могло статися не пізніше 1921 року, адже цього року Каманін помер. А напис М. Біляшівського олівцем свідчить про те, що його міг зробити лише уважний, доскіпливий музейний хранитель цієї реліквії, завдяки якому ми тепер знаємо, що тоді ще не розпорошена серія налічувала 27 малюнків Г. Честахівського, присвячених перепохованню Т. Шевченка. Роз’єднання цієї серії малюнків почалося в передвоєнний час, коли після утворення Центрального державного музею Тараса Шевченка в Києві йому було передано вже згадувані нами більш викінчені Честахівським чотири малюнки з цієї серії. 23 малюнки лишилися в Меморіальному будинку-музеї. 1941 року із цього музею до Харкова (звідти до Новосибірська) серед тих найцінніших тридцяти експонатів, про які ми згадували

*М. Досс. Т. Шевченко та
Г. Честахівський. 1860.
Санкт-Петербург*

раніше, було вивезено “Вигляд могили Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі”. Решта малюнків Честахівського залишилися, очевидно, лише тому, що вони через їхню незавершеність не були тоді належно оцінені працівниками Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка в Києві. Таким чином, загальна їх кількість тепер становила не 27, а 22. Саме вони й були вивезені А. Терещенком на Захід, у Європу, потім у США, а нині повернені УВАН на батьківщину генія. Благополучно повернулися після війни до Києва й ті п'ять малюнків із цієї серії, які потрапили до Новосибірська. Сьогодні всі вони зберігаються в Україні, але в трьох різних шевченківських закладах – Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Національному та Літературно-меморіальному музеях Тараса Шевченка в Києві. Однак ці малюнки складають єдину серію, пов'язану між собою спільною сюжетною канвою. Ця історична серія

малюнків має дістати цільне відображення в майбутній експозиції Національного музею Тараса Шевченка (далі НМШ) біля його могили, відновленому згідно із задумом В. Кричевського.

У книжці “Повернені шевченківські раритети” ця серія малюнків подана ще хаотично, довільно, але не з вини упорядників видання С. Гальченка та Н. Лисенко. Вони подали їх так, як малюнки дійшли до нас через півтора століття. А наше завдання тепер – реконструювати їх, повернути в первісне річище, не порушуючи сюжетної канви та глибокого задуму їхнього творця – Г. Честахівського, котрий у найскладніших умовах перевезення праху Поета в Україну (поїздом, візком-катафалком, пароплавом, пішки) прагнув зафіксувати той незабутній історичний похід на віки. Задля цього він став не лише організатором поховання Т. Шевченка на рідній землі, а й мистецьким репортером, який, ідучи пішки за візком-катафалком, найважливіші моменти цього всенародного походу-реквієму прагнув зберегти для нащадків. Художник не мав часу викінчувати малюнки в таких екстремальних умовах, тому й не лишив великих помпезних картин, а зафіксував у своїх ескізах ті моменти, які найбільше його вразили.

Малюнки й записи Г.М. Честахівського, який супроводив тіло Шевченка з Петербурга до Києва й Канева, що стосуються перевезення та поховання Шевченка

1. Могила Т. Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі. 26 квітня, на Великодню суботу. На малюнку зазначено ім'я автора “*Козак Честахов(ський)*”, а внизу – посвята до всієї серії:

*“На вишню пам'ять Батькові Тарасові щирому та коханому Кобзареві.
Смоленське кладовище, великодня субота 1861 року”* (фонди київського Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка, інв. № Г-26).

Вочевидь, саме з цього твору починалася серія, адже малюнок було виконано художником того дня, коли розпочався шлях посмертного повернення Т. Шевченка в Україну¹.

2. Домовина Т. Шевченка в церкві Тихона-чудотворця на Арбаті в Москві. 27-28 квітня 1861 року. – №183.

3. Начерки людських постатей у церкві. Травень 1861 року. – №192.

4. Подорожні начерки з похоронним візком-катафалком. 30 квітня 1861 року. – №196.

5. Домовина Т. Шевченка в дорозі. Травень 1861 року (фонди НМШ, інв. № Г-1392).

6. Селянин біля домовини Т. Шевченка (фонди НМШ, інв. № Г-1393).

7. Домовина Т. Шевченка в церкві (фонди НМШ, інв. № Г-1390)².

8. Візок-катафалк із домовиною Т. Шевченка, запряжений трьома кіньми. На домовині – вінок. Позаду будинок і шляховий стовп із табличками-вказівниками.

9. Подорожні начерки. Кич. 4 травня 1861 року. №190 і №191.

10. Подорожні зарисовки. Борзна. Вечір 4 травня 1861 року. №198.

11. Подорожні зарисовки. Сільська хата. Травень 1861 року.

12. Домовина Шевченка, накрита китайкою, у церкві Різдва Христового в Києві на Подолі. На віку лежать чотири вінки. 7 травня 1861 року. – №183.

13. Кияни несуть домовину Т. Шевченка з церкви Різдва на Подолі до пароплава “Кременчук”. На домовині, як і в церкві, лежать чотири вінки. 7 травня 1861 року.

Угорі на цьому аркуші міститься олівцевий начерк прибережного селища Ржище (сьогодні містечко Ржищів), повз який прямував пароплав “Кременчук” 8 травня 1861 року.

14. Домовина Т. Шевченка на пароплаві “Кременчук” дорогою до Канева. 8 травня 1861 року (фонди НМШ, інв. № Г-1391).

15. Домовина Т. Шевченка на пароплаві “Кременчук” дорогою до Канева. 8 травня 1861 року. – №184.

16. Набережна Канева 8 травня 1861 року, пополудні, як привезли Кобзаря з Києва. – №186.

17. Зустріч Шевченкової домовини в Каневі. 8 травня 1861 року. – №188.

18. Похід із домовиною до Успенського собору з 18 хоругвами. 8 травня 1861 року. – №187.

19. Начерки людських постатей. Записи про кількість і кольори корогв, знамен і церковних значків. Травень 1861 року.

20. Гробокопачі разом із Григорієм Честахівським та Варфоломієм Шевченком їдуть човном до Чернечої гори вибирати місце поховання Т. Шевченка та копати могилу. 9 травня 1861 року. – №187.

21. Гробокопачі підіймаються крутим схилом на вершину Чернечої гори. 9 травня 1861 року. – №193.

22. Панахида в Успенському соборі в Каневі. Домовина Т. Шевченка стоїть на марах перед вівтарем. Протоієрей Гнат Мацкевич (праворуч) виголошує промову. 10 травня 1861 року. – №195.

23. Начерк канівських дівчат, які везуть домовину Т. Шевченка на Чернечу гору, і записані рукою Честахівського їхні прізвища та імена. 10 травня 1861 року. – №178.

¹ Честахівський прийшов цього дня, очевидно, раніше за інших друзів поета, щоб замалювати першу петербурзьку могилу Т. Шевченка перед поверненням його на батьківщину. Біля могили стоїть поет Микола Курочкін – один із перших перекладачів Шевченкових творів на російську мову.

² На цьому малюнку зображено Шевченкову домовину, розташовану в середині церкви і вкриту китайкою. У глибині малюнка – начерки кількох людських постатей. Ліворуч біля домовини стоїть священник, праворуч зображено чоловіка без шапки з ціпком та капелюхом у руці. Очевидно, у цій постаті Честахівський зафіксував себе, як зробив це на останньому 27-му малюнку цієї серії, де він зображає себе біля насипаної під його керівництвом першої Шевченкової могили на Чернечій горі в Каневі.

24. Начерк канівських дівчат, які везуть домовину Т. Шевченка на Чернечу гору, і записані рукою Честахівського їхні прізвища та імена. 10 травня 1861 року. – №181.

На звороті цього аркуша:

а) зліва вгорі продовження списку канівських дівчат. 10 травня 1861 року;

б) сцена в лісі. Ескізний малюнок, на якому зафіксовано всенародний похід співвітчизників Т. Шевченка останнім шляхом Кобзаря (на першому плані накреслено більші постаті, а за ними канівськими лісами та горами пливе безмежний людський потік). – №182.

25. Останні хвилини перед опусканням Шевченкової домовини у склеп, зведений мулярами-солдатами в боковій ніші могили на Чернечій горі в Каневі. Домовина стоїть на землі в оточенні маси людей. Зображено постаті в могилі, а також тих, хто має поставити домовину у склеп, змурований у ніші могили. – №179.

26. Панахида по Т. Шевченкові в Успенському соборі наступного дня після його похорону. 11 травня [1861]. Унизу цього ескізного начерку – інший, виконаний, очевидно, пізніше. На ньому накреслено насипаний Честахівським разом із канівцями та селянами з навколишніх сіл могильний курган над прахом поета. – №180.

27. Завершальний малюнок цієї серії – первісний вигляд могили Т. Шевченка на Чернечій горі в Каневі. Насипана вона протягом місяця – із 17 травня до 16 червня 1861 року (перед нею стоїть чотириметровий дерев'яний хрест, а між хрестом і могилою художник накреслив свою постать. Честахівський не просто торкається могили – він укладає її дерном, як описав це у своїх листах до Ф. Черненка та петербурзької української громади). – №200.

Присвячена похованню Т. Шевченка на рідній землі, серія малюнків Г. Честахівського, розташованих у тій послідовності, яку визначив сам художник під час історичного походу-реквієму, допоможе кожному з нас із висоти ХХІ століття осмислити ту вікопомну для нашого народу подію. Зафіксований Честахівським уселюдський похід засвідчує, що жоден король чи імператор у світі не дістав такої посмертної честі, такого поховання, якого удостоївся поет, котрий у найскрутніших умовах не відрікся від свого уярмленого народу. Ці малюнки допоможуть усім нам збагнути, як можна заслужити у власного народу та в народів світу подібну шану.

У розкритті змісту унікальних малюнків допоможе опис цієї вікопомної події самим Честахівським у листах до петербурзької української громади. Зокрема, художник оповів про давній український обряд похорону-весілля неодруженого чоловіка (парубка), згідно з яким відбулося поховання поета. Канівські дівчата спершу не насмілювалися розпочати цей хвилюючий ритуал. Та їх підбадьорив Честахівський, тож дівчата дружно підійшли до Шевченкової домовини, встановленої на козацькому возі та покритої червоною китайкою, заслугою козацькою, і попросили чоловіків поступитися їм місцем. Усі вони в барвистому національному вбранні – вишитих сорочках, чудових плахах та спідницях, у віночках із веселковим розмаїттям стрічок – оточили поетову домовину, перекинули через плечі спеціальні шлеї та самі повезли прах Шевченка до місця його вічного спочинку. З яким хвилюванням, побачивши таку дивовижну картину, писав незабаром про це в листі до української громади в Петербурзі Г. Честахівський: "...Дивлюсь – як макова нива зацвіла коло Кобзарєвої домовини, а сама домовина, як найбільша маківка, красується посеред великої ниви: все дівочки, як квіточки, а дівчата, як маківки, обляпили густою батовою й везуть віз Тарасів; а жіночки позад воза помагають, і ні одної мужської душі нема, не тільки в возі, а й близько коло воза. У мене навернулись в очах сльози од такого дива..." [3, 181]. Це диво, яке зворушило художника до глибини душі, він увічнив у своїх ескізах. А словесний опис Честахівського,

нарешті підтверджений його малюнками, слугує найбільшим науковим доказом того, що до цього часу художники неправильно відображали історичні похорони Т. Шевченка в Україні. Адже, зображаючи цю вікопомну подію, жоден із них не показав, що Шевченкову домовину везли на Чернечу гору не чоловіки, а лише українські дівчата!

На двох аркушах (№178 та №181) зображено віз із домовиною та обрисами канівських дівчат, яким випала найбільша честь – здійснити волю українського Пророка й поховати його над Дніпром, на Чернечій горі. Ці дівчата на власних плечах привезли Т. Шевченка до його вічної оселі. Україна завжди буде вдячна їм за це, а Честахівському за те, що він не лише розкрив цю дивовижну картину похорону-весілля Т. Шевченка, а й доніс до нащадків імена та прізвища всіх цих прекрасних дочок нашої матері-України, зафіксувавши їх на двох аркушах паперу біля зазначених олівцевих ескізів. І символічно, що саме в рік відзначення 150-річчя з часу поховання Т. Шевченка на Чернечій горі в Каневі мені вдалося розшифрувати імена цих юних дочок нашого народу:

Устина Кравченко, Агафія Менчинкова, Агафія Савченкова, Настасія Кравченкова, Марія Савченкова, Варвара Кравченкова, Марія Борисова, Одарка Михалченкова, Домаха Грицунівна, Горпина Денисенкова, Марія Кутахивна, Параска Чешенкова, Одарка Прокопенкова, Марія Динисовна, Горпина Володьківна, Марія Лисового, Меланія Хоменкова, Устинія Леонтова, Олександра Гаєрова, Федоря Игнатова, Анна Изовна Симоненкова, Марфа Бондаренкова, Палагея Верокбицька, Кучиха, Марія Слипаченкова, Мотрена Чикмазова, Агафія Сарафанова. Ще чотири дівчини записані Честахівським на звороті цього аркуша: *Мотря Юхимова, Агафія Громенкова, Меланія Гнатенкова, Параска Горового.*

Таким чином, завдяки Г. Честахівському тепер відомо, що домовину Т. Шевченка на його похороні-весіллі везли в одній упряжі понад тридцять дівчат.

Шлях цього прощального походу був досить довгим (понад 10 верст!), адже процесія рухалася до Чернечої гори не традиційною прибережною дорогою, яка через повінь була залита дніпровськими водами, а в обхід, лісом, канівськими горами, кручами та лісами, споконвічним історичним Великим шляхом, яким понад чотириста років тому українське козацтво зі Львова на Чернечу гору везло гетьмана Івана Підкову, що йому відтіяли голову за наказом польського короля Стефана Баторія, а 1603 року – гетьмана Самійла Кішку, привезеного козаками з Лівонії. Шлях цей був довгим і нелегким, тому інші дівчата під час зупинок процесії підміняли своїх ровесниць. Ми розгадали це з допомогою іншого малюнка Честахівського, на якому художник не лише зобразив цей дивовижний ритуал, а й зафіксував імена дівчат, котрі прийшли на зміну першим.

Якилина Миронів, Оришка Демьянівна, Домаха Притоцьківна, Ганна Йосипенкова, Марія Федорова, Олександра Василівна, Ганна Скорохатківна, Химка Бойківна, Ганна Бондарівна, Ольга Шаренкова, Маруся Лисового, Домаха Меньківна, Химка Хлибківна, Ганна Осипівна, Оксана Юрківна, Ядоха Черногрейка, Ганна Потапівна, Хотина Раденька, Ганна Буряківна, Оксана Андрієва, Степанида Дроховськівна, Палажка Дро[овськівна], Якилина Гаркумівна, Агафія Давидовичева, Мотря Гамерниківна, Мотря Тананівна, Якилина Миронівна, Гапка Сикового, Солоха Менчинкова, Марта Самихова, [нрзб.], Ядоха Верхо[на]дивна, Оксана Майданиківна, Марья Лукивна, Агафія Нагайнікова.

Їх було також понад тридцять. А всього Честахівський записав шістдесят п'ять дівчат. Їхні прізвища так само побутують сьогодні в Каневі, як і колись. Разом із канівськими старожилами мені вдалося достеменно встановити, що ці дівчата були родом з усіх давніх канівських слобідок – Монастирки, Бессарабії,

Ісковщини, Сельця, Цегельні, Ґедзів, Підстінку, Копанів, Бованів, назви яких збереглися в пам'яті народній до сьогодні, навіть не зважаючи на те, що всі вони були перейменовані.

Повернені раритети засвідчують, що Честахівський не лише привіз прах Шевченка на рідну землю, а й не покинув могилу поета, не впорядкувавши її. Він одразу ж замовив дерев'яного хреста для могили, і вранці 17 травня багато людей разом із Честахівським вирушило вервечкою понад Дніпром, щоб насипати могильний курган та встановити хрест над прахом поета. Канівські ж дівчата домовилися з Честахівським, що вони самі довезуть виготовлений Степаном Кутахом хрест із Копанів до Шевченкової могили тією ж дорогою, якою вони везли домовину в день похорону поета. Прибувши рано-вранці до Кутаха, вони впряглися в той самий віз, тільки тепер із чотириметровим дубовим хрестом, і повезли його на вершину Чернечої гори. Вони доправили хрест до місця вічного спочинку поета вже о 10 годині ранку, де на них чекав Честахівський, який того ж дня встановив цей хрест во главі Шевченкової могили та почав із людьми насипати й саму могилу. Художник жив у Каневі стільки часу, аж поки разом із канівцями та селянами із навколишніх сіл не вивершив над прахом Т. Шевченка чотириметровий курган та не обклав його дерном.

Та до цього часу ніхто не знав, якою ж була перша Шевченкова могила, насипана під керівництвом Г. Честахівського. У цьому зв'язку у книжці "Святиня" довелося подати лише два мініатюрні начерки її, знайдені мною в листах Честахівського до петербурзької української громади. Але тепер завдяки повернутим в Україну шевченківським раритетам ми нарешті дізналися, якою ж насправді була перша Шевченкова могила на Чернечій горі в Каневі. Честахівський у своїх листах указав розміри цієї могили, зокрема, у листі від 3 червня 1861 року: "Коли та коли збираю людців та насипаємо нашому дорогому Кобзареві могилу, уже висипали сажень заввишки та вздовж саженів три; могила має вид пірамідки, а в головах дубовий окрашений хрест заввишки два сажени" [3, 173]. А 16 червня вже точно повідомляє й висоту могили: "Вивершив Батькові Тарасу могилу саженів два заввишки, а тепер піду оброблять" [3, 174], – тобто обкладати дерном. Таким чином, насипання могили завершилося 16 червня, а після цього розпочалося її дернування. Розміри першої Шевченкової могили на Чернечій горі – 6 x 4 м. Саме такою вона зображена на малюнку Честахівського "Первісний вигляд могили Т.Шевченка" (№200), який став завершальним у цій серії.

Не можна оминати в книжці "Повернені шевченківські раритети" й розділ "Канівська Святиня", де кожен має змогу побачити передані Українською Вільною Академією наук у США проекти внутрішнього та зовнішнього художнього оформлення будинку-музею Т. Шевченка в Каневі, створеного славетним українським архітектором і митцем В. Кричевським, зокрема проект фасаду музею, його екстер'єру та інтер'єрів, шкіци оформлення фронтона будівлі та ін.

Ці матеріали, пов'язані зі спорудженням В. Кричевським Національного музею Шевченка біля могили митця, блискуче доповнюють документи, передані на Тарасову гору його учнем і сподвижником професором Петром Костирком. Так вчинили й нащадки В. Кричевського з Південної та Північної Америки: онука Росандіч-Кричевська зі США (Каліфорнія) передала до Шевченківського національного заповідника цілу колекцію матеріалів В. Кричевського та його родини, а донька Галина Кричевська-Лінде, яка мешкає в Каракасі (Венесуела), подарувала заповіднику шість чудових акварельних робіт свого батька, які розкривають творчий задум художника щодо оформлення канівського музею Шевченка.

Усі ці унікальні матеріали були передані та подаровані музею на Чернечій горі П. Костирком, нащадками В. Кричевського зі США й Венесуели та Українською

вільною академією наук для того, щоб нарешті в незалежній Україні втілювався в життя творчий задум видатного майстра, на заваді якому свого часу стала тоталітарна держава. Та сучасні чиновники від культури в переддень двох світових Шевченкових ювілеїв не лише зупинили реставраційні роботи із завершення оформлення національного музею, а й вирішили ліквідувати те, що вдалося зробити Кричевському в сумнозвісні 30-і роки ХХ століття. Гірко, що все це робилося під прикриттям ідеї створення “європейської” експозиції в музеї. А завершилося, як кажуть паломники Шевченкової могили, тим, що музей перетворено на “вокзал, станцію метро, комп’ютерний зал, з якого вигнано і Шевченка, і Україну”.

Та книжка “Повернені шевченківські раритети”, яка донесла до нас не знищені у вирі Другої світової війни раритети Т. Шевченка та чудові акварелі й малюнки В. Кричевського – творця української хати-мрії для поета біля його могили, робить і нас учасниками вікопомного повернення Кобзаря в Україну і в наші душі. Ця книга допоможе нашому народові в незалежній державі раз і назавжди повернути й останнє архітектурне творіння В. Кричевського – музей Тараса Шевченка на вершині Чернечої гори – у такому вигляді, яким його задумав, спроектував і створив митець, адже після зруйнування національного обличчя музею незатишно сьогодні в ньому не лише співвітчизникам генія, а й представникам інших народів. Це єдиний шанс довести нам, українцям, що ми також гідні ввійти в сім’ю націй світу як народ, що має свою людську й національну гідність і нікому й ніколи не дозволить глумитися над найсвятішим, що є в кожного з нас у серці.

Насамкінець хочеться ще раз подякувати упорядникам “Повернених шевченківських раритетів” Сергію Гальченкові та Наталії Лисенко за те, що вони так оперативно видати цю книжку напередодні 150-річчя з часу поховання Тараса Шевченка на Чернечій горі та принесли велику радість шанувальникам поета. І хоч трапляються в ній часом окремі помилки та неточності, вони не можуть перекреслити величезне інформативне, наукове й культурологічне значення цього видання, яке спонукає нас, шевченкознавців, до подальшого пізнання повернутих в Україну духовних скарбів, що їх подарував нам наш геній. Жоден із шевченківських музеїв не може байдуже поставитися до такої події й по змозі має внести і свою лепту та корективи в це видання, адже ця книжка прийшла у світ не на місяць чи рік – вона має служити Україні многі літа. Безумовно, наступне видання цієї раритетної книжки буде ще кращим. І першим кроком на шляху до вивчення невідомої шевченкіани має стати окреме видання альбому із забутою серією малюнків вірного Шевченкового друга Григорія Честахівського, повністю присвячених посмертному поверненню поета-пророка в Україну.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вступне* слово президента УВАН у США Альберта Кіпи // *Українська Вільна Академія наук у США*. “Новини з Академії”. Спеціальний випуск. – 2007. – Ч. 31.
2. *Міяковський В.* Григорій Честахівський // *Недруковане й забуте*. – Нью-Йорк, 1984.
3. *Письма* Честаховского // *Киевская старина*. – 1898, февр.
4. *Повернені шевченківські раритети* / Авт. проекту С. Гальченко; упорядкування, наук.опис колекції, приміт. С. Гальченко, Н. Лисенко. – Дніпродзержинськ: Видавничий дім “Андрій”, 2010.
5. *Скритик Т.* До історії Шевченківських раритетів // *Українська Вільна Академія наук у США*. “Новини з Академії”. Спеціальний випуск. – 2007. – Ч. 31.

Отримано 22 вересня 2011 р.

м. Канів